

ВІДГУК

офіційного опонента, керівника і провідного наукового співробітника

Приватної установи «Східноєвропейський інститут теології»,

доктора філософських наук

Романа СОЛОВІЯ

на дисертаційне дослідження

Юлії ВІНТОНІВ

«Богопокинутість як філософсько-богословська проблема середини XX століття (за текстами А. Камю та К. С. Люїса)», поданої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 041 – Богослов'я

Актуальність теми дослідження. Останні пів тисячоліття розвитку західної цивілізації Чарльз Тейлор характеризує як модерну або «секулярну добу», впродовж якої європейські світоглядні орієнтири зазнали радикальних перетворень. Якщо політична організація, соціальні інститути та практики середньовічного суспільства спиралися на віру в Бога, то для модерних держав релігійні переконання чи їх відсутність – це виключно приватна справа, у публічній ж царині «зустріч з Богом заледве помітна у нечисленних моментах залишкових ритуалів чи молитов» («Секулярна доба», с. 14). Принципи та норми, що їх дотримуються модерні суспільства позбавлені раніше аксіоматичного зв'язку з Богом, а продиктовані лише притаманною їм внутрішньою «раціональністю» - зиском, прибутком, добробутом. Якщо раніше віра в Бога була незаперечною, то тепер вона є одним із численних варіантів вибору поряд із багатьма іншими. Здавалося б, людина епохи модерну мала легко обходитися без Бога, якого американський фізик Віктор Стенджер назвав «невдалою гіпотезою». Та однак, як підкреслює Ч. Тейлор, властивий секулярному «контексту розуміння» плюралізм можливостей призводить до «жахливого розщеплення» - кризи ідентичності та глибокого розладу особи, яка втрачає

систему координат, необхідну для того, аби зайняти позицію із принципових питань, переживає стан розгубленості і невизначеності. У ситуаціях екстремальних екзистенційних викликів, таких як жорстокі воєнні конфлікти, геноциди, природні катастрофи чи важкі особисті обставини сучасна людина раптом гостро усвідомлює та переживає власну самотність, тугу за Богом, який міг би не допустити трагедії, та однак з якоїсь незбагненої причини цього не зробив, який здатний полегшити страждання, проте не бажає чи не може допомогти.

Описуючи жахливий досвід безправ'я та знуцань під час перебування у Освенцимі Прімо Леві, цитує пісню XXI «Пекла» Данте: «Затям: Лиця Святого тут не видко» («Чи це людина?», с. 31), немовби натякаючи, що Бог назавжди покинув це місце мук і смерті. На відміну від атеїста Леві, Елі Візель потрапив у концтабір побожним підлітком, однак, як він свідчить у своїй книзі «Ніч», полум'я крематоріїв спопелили його віру, вбили його Бога і душу. Із подібним досвідом під час російської агресії зустрічається зараз українське суспільство, що переживає гострі духовні та екзистенційні виклики. За цих умов дисертаційне дослідження Юлії Вінтонів, що присвячене філософсько-богословському осмисленню феномену богопокинутості, набуває безумовної актуальності та своєчасності.

Обґрунтованість наукових положень дисертації, їх достовірність й новизна. Висновки дисертаційного дослідження є обґрунтованими і достовірними. Наукові положення, що виносяться на захист, аргументовані результатами аналізу значної джерельної бази, зокрема, фахової літератури за темою дослідження. Варто відзначити достатньо змістовний обсяг літератури, і перш за все – оригінальних праць філософів та богословів іноземними мовами, який був досліджений дисертанткою.

Обґрунтованість та достовірність висновків дисертаційного дослідження забезпечується чітким визначенням об'єкту та предмету дослідження (с. 26), коректністю постановки мети і завдань (с. 25-26), ефективним використанням сукупності методологій (с.26-27). У

дослідженні релігійно-духовного досвіду богопокинутості авторці вдалося поєднати феноменологічну герменевтику Поля Рікера та методологію компаративного богослов'я Катрін Корніл. Підкреслимо, що робота носить міждисциплінарний – авторка будує свої роздуми на перетині богослов'я, герменевтики, філософії релігії та літератури.

Дана дисертаційна робота є цілісним науковим дослідженням, в якому, безумовно, отримано нові теоретичні результати. Структура дисертації відповідає поставленій меті та визначеним завданням.

У першому розділі **«Теоретико-методологічні засади дослідження феномену богопокинутості»** Ю. Вінтонів детально обґрунтовує обрані методологічні підходи та окреслює межі дослідження, зазначаючи услід за Рікером, що релігійний досвід не піддається редукції, тому при його вивченні необхідно остерігатися спокуси створення нових надбудов, надаючи досвіду право на власні достовірність, пізнавальний метод та стратегії верифікації отриманих результатів. Така настанова зумовлює, за визначенням М. Вестфала, «смирнену епістемологію» дослідника, що дозволяє йому прийняти досвід іншого через розпізнавання та споглядання, але водночас і спонукає до креативності та залучення методів різних дисциплін, зокрема, феноменології та герменевтики. Ключову роль у дослідженні авторкою богопокинутості за текстами А. Камю та К. С. Люїса відіграє запропоноване Рікером «коло читання»: читання-ознайомлення з текстом, входження у світ тексту й автора, та екзистенційне й рефлексійне привласнення тексту тобто його інтерпретація. Дисертантка підкреслює, що феноменологічний метод дозволяє їй підійти до досвіду богопокинутості без скепсису, плекати довіру до авторів, не забуваючи при цьому про культурну та світоглядну зумовленість їх поглядів.

Окремо треба відзначити аналіз Ю. Вінтонів окремих біблійних наративів про богопокинутість. Звернення до історії про страждання Йова дає можливість загострити проблему взаємопов'язаності богопокинутості і теодицеї, та услід за П. Кріфтом наголосити, що головною метою страдника

є не стільки отримати раціональне пояснення своїх страждань (у душі Лейбніца чи Канта), скільки повернути втрачене спілкування з Богом, що одне тільки може надати сенс його існуванню навіть за найбільш трагічних обставин. У книзі Йова ми так і не отримуємо відповіді про фундаментальну причину його страждань, адже їх справжня природа розкривається лише завдяки втіленню Христа, який «здатен відповісти на страждання Йова своїм розп'яттям» (с. 47). Цей висновок дозволяє автору перейти до одного із основних підрозділів її дисертації, що присвячений богословському значенню богопокинутості Христа. Розглянувши особливості опису слів Христа «Боже мій, чому ти мене покинув» у євангелістів, Ю. Вінтонів приходить до висновку, що попри відмінні богословські акценти, вони усі зводяться до переконання, що Христос, як останній Адам, мав увійти у досвід першого Адама, тобто пережити ікономічний розрив спілкування з Богом, богопокинутість як вершину кенозису.

У цьому ж розділі дисертантка здійснює семантичний аналіз досвіду богопокинутості, що включає в себе різні стани, аж до, здавалося б, взаємозаперечних. Якщо для західної християнської традиції більш притаманне тлумачення богопокинутості як відчуття відсутності Бога, переживання «темної ночі душі» (Йоан від Хреста, Едіт Штайн, Г. У. Бальтазар, Матір Тереза), то східне богослов'я скоріше говорить про певну прихованість Бога, якого ми шукаємо, долаючи власну «внутрішню темряву» та гріховність (Діонісій Ареопагіт, Григор Нарєкаці).

Дотримуючись міждисциплінарного підходу, дисертантка доповнює біблійно-богословські аспекти досвіду богопокинутості фізичними та психолого-емоційними. Відтак відчуття покинутості Богом виступає як «межова ситуація» (К. Ясперс), внаслідок якої людина занурюється у стан знесилення та смертності, або як «екзистенційний вакуум» (В. Франкл) тобто стан граничної безглуздості. Цей травматичний досвід, як свідчить вже згадуваний Елі Візель, а також філософ Жан Америк («По той бік злочину і покарання»), письменник Жауме Кабре («Каяття»), поет Пауль

Целан («Фуга смерті»), руйнує здатність людини довіряти світу, іншим людям та Богу. Однак, як доречно зауважує дисертантка, ті вцілілі жертви війни і насильства, яким вдалося зберегти зв'язок з Богом навіть у формі волання та оскарження Бога, змогли віднайти бодай часткове зцілення своїх травм. Як приклад «богопокинутості вцілілих» у дисертації згадані В. Франкл, Е. Егер та Ю. Мольтман.

Дослідження міждисциплінарної природи богопокинутості завершується коротким оглядом філософських інтерпретацій цього досвіду, зокрема, концепту «вбивства Бога» Ф. Ніцше, та його подальших філософських (П. Рікер, М. Гайдеггер) та богословських (Г. Марсель, Д. Бонгеффер, Т. Альтицер) трактувань. Залучення філософських парадигм богопокинутості дає можливість дисертантці актуалізувати проблему атеїзму та його релігійного значення, адже атеїзм не лише заперечує релігію, а розчищає місце для пост-релігійної віри, тобто до віднайдення рішення проблеми страждання у самій проблемі. Своєрідним підсумком першого розділу є його останній (1.4.) підрозділ, в якому дисертантка пропонує огляд типологій досвіду богопокинутості у Максима Ісповідника і Антонія Блума.

Порівняльне дослідження досвіду богопокинутості у працях Камю і Люїса дисертантка здійснює у другому розділі **«Богопокинутість Христа: компаративний аналіз вибраних текстів Альбера Камю та Клайва Стейплза Люїса»**. Насамперед авторка спрямовує увагу на богопокинутість як радикальний вияв справжності людської природи Христа, доказ повноти його втілення. Саме особисте досвідчення самотності і покинутості Отцем на хресті й зробило Божого Сина справжньою людиною. Текстуальну основу аналізу становлять фрагменти «Бунтівної людини» А. Камю та «Листів до Малкольма» К. Люїса. Якщо Камю вважав, що завдяки смерті розп'ятого Христа ми більше не є самотніми, адже Бог розділив наш відчай існування у відчай богопокинутості, то Люїс підкреслював, що пережити навіть найбільшу

втрату ми можемо завдяки вірі у воскресіння. Однак і він постійно наголошував, що тільки богопокинутість Христа здатна надати нам втіху у світі, сповненому зла і насилля.

У підрозділі 2.2. дисертантка доводить, що богопокинутість Христа є найбільш промовистою відповіддю на досвід «смерті Бога». У руслі міркувань Ч. Тейлора, Камю і Люїс приходять до висновку, що ідея «вбивства Бога» спонукає до масових вбивств і виправданого зла. Якщо Богові відводиться місце лише серед мертвих, то вибрані люди обожнюють і набувають необмеженої влади (згадаймо, що тексти були написані у період постання тоталітарних режимів першої половини ХХ ст). Таким чином, «смерть Бога» приводить до появи «людини без стрижня» (с. 128), позбавленої чеснот і сумління, а моральний колапс у ХХ столітті тільки загострив цю проблему. На основі ретельного компаративного прочитання текстів досліджуваних авторів, Ю. Вінтонів приходять до висновку, що хоча обидва мислителі погоджуються із твердженням про свободну волю людини, але, на думку Камю, у своєму метафізичному заколоті людина залишається радикально самотньою, а Люїс, як християнин, переконаний, що страждання – це знак прийняття свободи людини і свідчення Божої любові. Адже на хресті Христос не просто виголосив про свою богопокинутість, але й засвідчив, що Бог є люблячим Отцем, а не трансцендентним і байдужим божеством. А отже, богопокинутість не є остаточною, після відчаю прийде надія, а смерть буде переможена воскресінням.

У третьому розділі **«Богопокинутість Христа як кенозис Бога Отця: компаративний аналіз вибраних текстів Альбера Камю та Клайва Стейплза Люїса»** Ю. Вінтонів повертається до проблеми зла і страждання на її теоретичному («Проблема страждання») та практичному («Чума») рівнях. Написані під час Другої світової війни тексти мали на меті не тільки дати вичерпні відповіді на питання про природу зла, а й відповісти на найгостріші виклики життя під час війни. Зрештою, згодом Люїс

визнаватиме, що його апологетичні теоретизування виявляться нездатними допомогти у час відчаю, викликаного смертю дружини.

Спільною рисою обох книг є те, що вони, хай і написані у різній літературній формі, але спираються на західну августиніанську традицію тлумачення проблеми страждання. Її наріжний камінь – вчення про первородний гріх. Камю за допомогою одного з головних персонажів роману отця-єзуїта Панлю окреслює страждання як «бич Божий» тобто покарання за гріх. Так само Люїс наголошує на гріховності людини як джерелі страждань, але при цьому страждання для нього – це «мегафон Бога», за допомогою якого, як кардинального заходу, Бог привертає увагу людини до себе, аби врятувати її від зла. У цьому контексті постає найбільш складне у розрізі теодицеї питання про страждання невинних, зокрема, дітей. На думку Камю, богослов'я не повинно навчати покори перед нещастям та незаслуженим, несправедливим стражданням, виправдовуючи зло Божою волею. Повстання проти абсурду стає етично необхідним, якщо не має іншого засобу припинити страждання. Саме таким повстанням Камю бачить безневинні страждання Христа, який обрав солідарність із стражденими людьми у своїй «трудній» і «дивній» любові.

У «Проблемі страждання» Люїс пропонує більш систематичний підхід, виокремлюючи різні види добра і зла, акцентуючи на суверенності Бога, який здатний зло повернути на добро і використати будь-які навіть хибні дії людини для її ж блага. Бог очікує від нас смиренного прийняття страждань, визнання нашої немічності, яка перетворюється в силу. Однак самі по собі страждання не є самоціллю, Божа мета – з їх допомогою упокорювати нас на спасіння. Тож страждання не є необхідністю, а спроби змусити чи нав'язати їх прийняття у формі мучеництва чи аскези можуть привести до формування хибного образу Бога.

Щоб проілюструвати цю істину Ю. Вінтонів звертається до однієї із найбільш відвертих книг Люїса «Споглядання горя», написаної ним після смерті дружини. Відомий апологет зізнається, що досвід втрати

найдорожчої людини нашо́вхував його думати про Бога як про «космічного садиста» та спонукав вагати́ся у Божій любові. Люїс усвідомлює вразливість усіх спроб раціонального обґрунтування віри та говорить Бога як «великого іконоборця», який руйнує усі помилкові уявлення про себе та розбиває наших внутрішніх ідолів. На запитання про сенс страждань відповіддю є не схоластичні розмірковування, а, як це пізніше повторить у тлумаченні книги Його П. Кріфт («Три тлумачення життя»), сам Бог, перед обличчям якого затихають усі запитання.

До питання про хибний образ Бога звертається також і Камю. В есе «Бунтівна людина» він простежує історію формування образу «невблаганного Бога ненависті» (с. 180) через історію Каїна та «Каїнового племені», що тріумфує завдяки проголошеній ним діалектиці стосунків Бога і людей, в якій людям призначені лише страждання. Втілення цієї діалектики Камю вбачав як у тоталітаризмі радянського комунізму, так і в теократичних пориваннях Римо-католицької церкви. Єдиною протиположністю до образу безжалісного Бога є розп'ятий Христос, який навіть покинений Отцем на хресті все ж не зрікається Його.

Квінтесенцією третього розділу дисертації є підрозділ 3.3. «Солідарність та кенозис Отця: богопокинутість». У ньому Ю. Вінтонів обґрунтовує, що досвід богопокинутості, про який свідчать Камю і Люїс, містить лише одне питання, спрямоване до Бога-Отця: «Де Ти, коли я страждаю?» (с. 189). Обидвом авторам йшлося насамперед не про побудову переконливої та бездоганної теоретичної конструкції, здатної пояснити природу зла та причини страждання, а про те, що сутність будь-якого правдивого релігійного досвіду полягає у зустрічі з Богом, у перебуванні в Його присутності. Жах богопокинутості знайомий тільки тим, хто зазнав блаженства Богоприсутності. Рішення відкритися назустріч Богові людина приймає добровільно, Бог залишає за нею право залишити двері зачиненими. Тож, зазначає дисертантка, «якщо для К. С. Люїса вільний вибір – це дар, то А. Камю так замикається в боротьбі зі стражданням, що

не помічає краси цього дару і, на жаль, тривалий час відкидає самого Бога Отця» (с. 191). Письменник солідаризується з усіма стражденими, але прагне солідарності Бога-Отця, який здатний надати сенс людському існуванню. Ця думка наштовхує дисертантку на останню важливу тему дисертації – участь і солідарність Бога-Отця у стражданнях Христа і людей. Зазначаючи, що патристичне богослов'я заперечувало спів-страждання Бога, Ю. Вінтонів звертається до надбання сучасного богослов'я, яке пропонує нові формулювання традиційних догматів, що дозволяють проголосити спів-перебування Бога з тими, хто страждає (ікономічний принцип троїчної богопокинутості С. Булгакова, патрикомпасіанство Ю. Мольтмана, богослов'я трьох днів Г. У. фон Бальтазара).

У висновках дисертаційної роботи всебічно представлені підсумки дослідження, зроблені богословські, філософські, антропологічні та психологічні узагальнення щодо значення складного і багаторівневого досвіду богопокинутості, підкреслено, що цей досвід можна аналізувати тільки з перспективи християнства, адже лише біблійне одкровення свідчить про Бога, який став людиною і сам пережив досвід богопокинутості від Гетсиманії до зішестя в Ад, зазначено, що переживання богопокинутості здатне, провівши людину віри через стан невіри, вивести її до досвіду богоспівкування та надії.

Безумовно, при всіх позитивних рисах та перевагах дисертація Юлії Вінтонів викликає й зауваження, а певні її положення стимулюють до полеміки та дискусійного обговорення.

1. Автор обрав своїми діалоговими партнерами А. Камю та К. Люїса, однак для контекстуалізації дисертації можливо варто було б залучити до цього компаративного дослідження також праці українських літераторів, до прикладу, Івана Багряного, Сергія Жадана, Марії Матіос, Катерини Калитко, Тараса Прохасько та ін., враховуючи вітчизняні напрацювання з аналізу релігійної

проблематики у творах сучасної української літератури (праці І. Набитовича, О. Гірника, Т. Трофименко, В. Павлова)?

2. Обґрунтовуючи актуальність дослідження, дисертантка апелює до екзистенційних викликів, зумовлених російською агресією проти України, однак у висновках роботи відсутні рекомендації стосовно можливостей практичного застосування отриманих результатів, зокрема, у душпастирській, капеланській чи консультативній сфері.
3. У дисертації малопомітна взаємодія із доробком вітчизняних філософів та богословів, праці яких дотичні до порушеної Ю. Вінтонів тематики. Можливо критичний діалог із такими авторами як Ф. Стрижачук (сучасне тринітарне богослов'я), С. Санніков та О. Філоненко (богослов'я зустрічі з Богом), К. Трофимчук (теопоестичне прочитання української літератури) допоміг б актуалізувати дослідження та «заземлити» його до сучасних українських реалій?
4. На с. 79 дисертантка згадує про те, що П. Рікер, говорячи про «смерть Бога», має на увазі Бога онто-теології і метафізики, однак це важливе твердження не знаходить подальшого розвитку у дисертації. Чи не варто все ж було помістити осмислення феномену богопокинутості у контекст заклику Гайдеггера подолати онто-теологію та облишити думати про Бога, як про причинову енергію, яка створює і підтримує Всесвіт, і повернутися до Бога, «перед яким можна молитися, схилити коліна, співати та танцювати»? Заперечення Гайдеггером метафізичної традиції, яка редукує Бога до рівня засобу пояснення реальності, цілковито приступної людському розумінню, дало поштовх цілій плеяді богословських проєктів, що поставили собі за мету повернути богослов'ю його справжню сутність шляхом протиставлення Бога філософів Богові живої віри, що прагне спілкування з людиною (М. Вестфал, Х. Яннарас, Дж. Капуто, Ж.-Л. Маріон, Д. Б. Гарт, Дж. П. Мануссакіс).

Висновок. Висловлені зауваження мають рекомендаційний характер, не впливають на загальну високу оцінку роботи та не применшують її наукову цінність. Дисертація Юлії Ігорівни Вінтонів «Богопокинутість як філософсько-богословська проблема середини ХХ століття (за текстами А. Камю та К. С. Люїса)» є цілісним, самостійним дослідженням, що містить значну наукову новизну та підштовхне до подальших дискусій у богословському та філософському середовищі.

Результати дисертаційного дослідження відображені у наукових публікаціях та апробовані на численних наукових заходах. Опубліковані статті відбивають основний зміст дисертації. Дисертація відповідає чинним вимогам наказу Міністерства освіти і науки України №40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертацій» зі змінами та доповненнями, внесеними наказом №759 МОН України від 31.05.2019 р., а також вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Уряду №44 від 12.01.2022 р., зі змінами, внесеними Постановою Уряду №341 від 21.03.2022 р.), а її авторка Юлія Ігорівна Вінтонів заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 04 Богослов'я, спеціальності 041 Богослов'я.

Офіційний опонент:

Доктор філософських наук,
керівник і провідний науковий співробітник
Приватної установи
«Східноєвропейський інститут теології»

Роман Соловій

